

Н.А. ШЕРМУХАМЕДОВА

ИЛМИЙ ТАДҚИҚОТ МЕТОДОЛОГИЯСИ

ТОШКЕНТ

ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ
ОЛИЙ ВА ЎРТА МАХСУС ТАЪЛИМ ВАЗИРЛИГИ
МИРЗО УЛУҒБЕК НОМИДАГИ ЎЗБЕКИСТОН МИЛЛИЙ
УНИВЕРСИТЕТИ

Н.А. ШЕРМУҲАМЕДОВА

ИЛМИЙ ТАДҚИҚОТ **МЕТОДОЛОГИЯСИ**

(Дарслик)

ТОШКЕНТ – 2014

УЎК: 001.89(075)
КБК 72.4(5Ў)
Ш-48

Ш-48 **Н.А. Шермухамедова. Илмий тадқиқот методологияси. Дарслик. –Т.: «Fan va texnologiya», 2014, 512 бет.**

ISBN 978–9943–4492–2–8

Дарслик магистратура мутахассислиги ўқув режасининг 1- умумметодологик фанлар блоки ўқув адабиётлари туркумига қиради ҳамда давлат таълим стандартлари ва намунавий ўқув дастури мазмунига мос. Унда фаннинг ижтимоий маданий жараён сифатида ривожланиши, фаннинг билимнинг махсус шакли сифатидаги ўзига хос хусусияти, ижод, илмий тадқиқот ва билиш жараёни уйғунлиги, инновация ва новацияларнинг ўзаро алоқадорлиги, методологик ёндашувлар ҳамда олимнинг ижтимоий масъулияти масалаларининг назарий асослари янгиланган тафаккур нуқтаи назаридан кенг қамровли ёритиб берилган. Зеро, бугунги кунда инсоннинг ўзи ва дунёни тушунишида, илмий фаолиятдаги зиддиятларнинг ечимини топишда ва глобал муаммоларни ҳал қилишда олимнинг ижтимоий масъулиятини ошириш зарурлигининг илмий таҳлили муҳим аҳамият касб этади.

Дарслик барча олий ўқув юртларида магистратура мутахассислари ва умуман илмий тадқиқот ва ижод муаммолари билан шуғулланувчи стажёр тадқиқотчи-изланувчилар, мустақил тадқиқотчилар, профессор-ўқитувчиларга мўлжалланган.

Учебник входит в состав учебной литературы учебного плана 1-общеметодологического блока специальностей магистратуры и соответствует содержанию государственного образовательного стандарта и типовой программы. В нем всесторонне раскрываются развитие науки как социокультурный процесс, особенности науки как особая форма научного знания, соотношение творчества, научного исследования и познания, взаимосвязь инноваций и новаций, методологические принципы и социальная ответственность ученого с позиции нового мышления. Ибо, сегодня важную роль играет значение научного творчества в понимании человека самого себя и мира, в решение противоречий в научном творчестве и повышении социальной ответственности в решение глобальных проблем.

Учебник предназначен всем специальностям магистратуры, а также стажерам исследователям, профессорам и преподавателям кого интересует проблемы творчества и научного исследования.

The tutorial is part of the educational literature curriculum 1- block specialities of a magistracy and corresponds to the state educational standard and the model program. It comprehensively reveals the development of science as a social and cultural process, specific features of science as a special form of scientific knowledge, the ratio of creativity, scientific research and knowledge, the relationship of innovation and innovation, methodological principles and social responsibility of the scientist with the position of the new thinking. For today the important role played by the value of the scientific творчества in the conception of man himself and the world in the solution of contradictions in scientific work and increase of social accountability in the decision of global problems.

The textbook is intended for all specialties in higher educational institutions, as well as trainees researchers, professors and teachers who are interested in the problem of creativity and scientific research.

Масъул муҳаррир: Давронов З.Д – ф.ф.д., профессор
Тақризчилар: Раматов Ж.С. – ф.ф.д., профессор; Ёқубова М.И. – ф.ф.н., доцент.

Ўзбекистон Республикаси Олий ва ўрта махсус таълим вазирлигининг 2013 йил 18 октябрдаги 380-сонли буйруғига асосан нашр этилди.

ISBN 978–9943–4492–2–8

© «Fan va texnologiya» нашриёти, 2014;
© Н.А.Шермухамедова, 2014.

Ўзбекистон мустақиллигининг 23 йиллигига бағишланади.

КИРИШ

Республикамизнинг мустақилликка эришиши фаннинг турли йўналишларда ривожланишига кенг йўл очиб берди. Бу жараёнда олимларимизнинг машаққатли меҳнатлари ва ижодий изланишлари алоҳида аҳамиятга эга. Шу маънода, Ўзбекистон Республикаси Президенти И.А.Каримов ҳозирги кунда «...олимлар ва ижодкор ходимларимизга эътиборни кучайтириш керак. Чунки маънавий бойликларни айнан шулар яратади. Уларга ғамхўрлик қилиш, самарали фаолияти учун барча зарур моддий-маънавий шароитларни яратиб бериш давлат ҳокимияти ва хўжалик ташкилотлари раҳбарларининг бурчи ва масъулиятли вазифасидир»¹, деб ёзади. Шу нуқтаи назардан, бугунги кунда мутахассисларнинг илмий тадқиқотнинг назарий асосларини ўрганиши ва эгалланган билимларни амалиётга татбиқ қилиши долзарб масалалардан бири ҳисобланади.

Маълумки, инсон ўз ижодий изланишлари асосида дунёни ўзгартиради ва ўзини яратувчи, ижодкор, кашфиётчи сифатида намоён этади.

Ижоднинг махсус шакли бўлган илмий тадқиқот жараёни ўзига хос методологик характерга эга. У субъектнинг борлиқ ҳодисаларини қай даражада билишида намоён бўлади. Шу нуқтаи назардан, илмий тадқиқот фанда эвристик характерга эга. Зеро, илмий тадқиқот жараёнида субъект объектга фаол, изчил таъсир кўрсатади. Бу таъсир жараёнида инсон ўзини қуршаб турган муҳитни ўзгартиради, шу пайтгача кўрилмаган, англанилмаган, ўрганилмаган, ғаройиб ва жозибали янгиликни яратади ёки кашф этади. Шу маънода фаолият кишилиқ жамияти мавжудлигининг зарурий шарти сифатида дунёни ўзининг мақсадига кўра ўзгартиришга қаратилган инсон хатти-ҳаракатини намоён этади. Илмий тадқиқот – бу инсоннинг ўзи ва атрофидаги ўзгаришларни англаб етишга доимий равишда тайёр туриш, янгича тафаккур қилиш асосида ўз қобиғидан чиқа олишидир. Янги нарсаларни ихтиро этишга бўлган интилиш олимнинг назарий хузур-ҳаловатини намоён этади.

¹ Каримов И.А. Юксак маънавият – енгилмас куч. – Т.: «Маънавият», 2008. – 79-б.

Бугунги кунда кўплаб олимлар илм-фаннинг назарий ва амалий масалаларини илмий асосда тадқиқ этмоқдалар. Бизнинг назаримизда назарий ғояларни амалиёт билан уйғунлаштириш, кашфиётлар яратиш ва ихтиролар қилишда буюк олимлар тажрибасидан фойдаланиш муҳим аҳамиятга эга. Чунки илмий тадқиқот жараёнида шахс ёки жамоа жамият тараққиётини илгарилashiга таъсир қилувчи янгилик яратилади.

Ижод ва унинг барча турлари (бадий, техникавий, илмий ва бошқалар) ҳақидаги илмий билимларнинг ривожини унинг моҳиятига нисбатан турлича фалсафий талқинларнинг шаклланишига олиб келган. Бу эса, ижодий фаолият доирасида эришилган илмий изланишлар натижаларига таянган ҳолда унинг мазмунига аниқлик киритиш, илмий асосланган таърифни ишлаб чиқишни тақозо қилмоқда.

Илмий тадқиқот фаолияти инсонга ўз-ўзини англаш, ўз-ўзини баҳолашга амалий ёрдам беради, яъни агар инсон ҳақиқий олим бўлишни истаса, ўзининг эҳтирос ва интилишларини бошқариши, оқилона, самарали ва оптимал қарорлар қабул қилиши, эзгуликка хизмат қиладиган эвристик фаолият билан машғул бўлиши лозим. Бундай фаолиятнинг натижаси кашф қилиш, яратувчанлик сифатида намоён бўлади. Ушбу ҳолат, илмий-ижодий фаолиятни таҳлил қилиш, тушуниш ва унга баҳо беришда янгидан-янги имкониятларни очади. Шу нуқтаи назардан ҳам илмий тадқиқот жараёнига оид ёндашувларни янада чуқурроқ тадқиқ этиш, унинг ўзига хос хусусиятларини излаб топишга ёрдам беради.

Ушбу дарсликда фаннинг ривожланиш босқичларига таъриф бериш билан бир қаторда илмий тадқиқотни тизимли амалга оширишнинг усул ва воситалари ҳақида фикрлар баён этилган. Улардан ёш тадқиқотчилар ўз илмий фаолиятларида фойдаланишига умид қиламиз.

1-БЎЛИМ. ИЛМИЙ ТАДҚИҚОТНИНГ НАЗАРИЙ АСОСЛАРИ

1-МАВЗУ. ФАН ИЖТИМОИЙ-МАДАНИЙ ҲОДИСА

1. Маърузани олиб бориш технологияси

<i>Талабалар сони:</i>	<i>Вақти:</i> 2 соат
<i>Маърузот шакли</i>	Маъруза
<i>Маъруза режаси</i>	1. Фан тушунчасининг таҳлили 2. Фан тарихига оид ёндашувлар 3. Фаннинг функциялари 4. Фан тараққиётининг асосий босқичлари
<i>Маърузотнинг мақсади:</i> Фаннинг ижтимоий маданий ривожланиш тарихи кумулятивизм ва антикумулятивизм, интернализм ва экстернализм, сциентизм ва антисциентизм.	
<i>Педагогик вазифалар</i>	<i>Ўқув фаолияти натижалари:</i>
Фан атамаси тушунчасининг келиб чиқиши.	Талабалар Фан атамаси келиб чиқиши ҳақида маълумот оладилар.
Ижтимоий ҳодиса сифатида келиб чиқиши ва таҳлили.	Ижтимоий ҳодиса сифатидаги фан ва унинг келиб чиқиши ҳақида маълумот оладилар.
Фаннинг функциялари.	Фаннинг функциялари тасниф қилинади.
<i>Ўқитиш усуллари ва техника</i>	Маъруза, «ақлий хужум», Т-схема, мунозара, муаммоли вазиятлар усули.
<i>Ўқитиш воситалари</i>	Маърузалар матни, тарқатма материаллар, слайдлар, проектор.
<i>Ўқитиш шакллари</i>	Жамоа, тўғридан-тўғри ва гуруҳларда ишлаш.
<i>Ўқитиш шарт-шароити</i>	Техник воситалар билан таъминланган аудитория.
<i>Мониторинг ва баҳолаш</i>	Оғзаки назорат, тест назорати, савол-жавоб, ўз-ўзини назорат қилиш, рейтинг тизими асосида баҳолаш.

2. Маърузанинг технологик картаси

<i>Иш жараёнлари вақти</i>	<i>Фаолиятнинг мазмуни</i>	
	<i>Ўқитувчи</i>	<i>Талаба</i>
I босқич.	1.1.Мавзу номини айтиб, унинг доирасида дастлабки умумий	Тинглайдилар.

Курсга ва мавзуга кириш. (20 дақиқа)	тасаввурни беради ҳамда услубий ва ташкилий томонлари билан таништиради.	
	1.2. Мавзунинг моҳияти билан таништиради, унинг бошқа мавзулар билан узвийлиги ҳақида қисқача маълумот беради.	Тинглайдилар.
	1.3. Мавзу якунида талабалар рейтинг назорати мезонлари асосида баҳоланади	ЎУМ га қарайдилар.
	1.4. Фанни ўзлаштиришда фойдаланиш учун зарур бўлган адабиётлар рўйхати билан таништиради.	ЎУМга қарайдилар.
	1.5. Ўқув машғулоти мавзуси билан таништиради ва унинг мақсади, ўқув фаолияти натижаларини баён қилади.	Мавзу номини ёзиб оладилар.
	1.6. Мавзу юзасидан ақлий ҳужум қоидаси асосида дарс ўтказишни таклиф этади. Доскага «Фан ижтимоий маданий ҳодиса?» деб ёзади. Талабалар томонидан айтилган фикрларни ёзиб боради ва умумлаштиради	Тушунчаларни эркин фикр орқали билдиради.
II босқич. Асосий босқич. (50 дақиқа)	2.1. Мавзу режаси ва таянч тушунчалар билан таништиради.	Тинглайдилар.
	2.2. Мавзунинг режа бўйича таҳлил қилади, ҳар бир режани ниҳоясида умумлаштиради. Жараён компьютер слайдларини намойиш қилиш билан олиб борилади	Тинглайдилар. Слайдга эътибор қаратади, уни ўзига ёзиб олади ва саволлар беради.
	2.3. Ҳар бир режани мустаҳкамлаш учун қуйидагича саволлар беради: 1. Фан тушунчасининг келиб чиқиши. 2. Фаннинг асосий функциялари 3. Фан ижтимоий маданий ҳодиса	Саволларга жавоб берадилар, эркин баҳс-мунозара юритадилар.

	сифатида.	
	2.4. Таянч ибораларга қайтилади. Талабалар иштирокида улар яна бир бор такрорланади.	Ҳар бир таянч тушунча ва ибораларни муҳокама қиладилар. Конспект қиладилар.
III босқич. Якуний босқич. (10 дақиқа)	3.1. Т-схема техникасидан фойдаланилган ҳолда жуфт-жуфт бўлиб ишлаш учун тингловчиларга: «Фан атамаси нима?», «Ижтимоий ҳодиса сифатида фаннинг келиб чиқиши ва таҳлили?» деган савол ёзилган тарқатма материаллар тарқатади. Ушбу техника орқали мавзу бўйича якунловчи хулоса қилади.	Мустақил Т-схемани тўлдирадилар. Эркин фикрини баён этади.
	3.2. Талабаларнинг фаолиятига баҳо қўйилади ва рағбатлантирилади.	Эшитади.
	3.3. Келгуси машғулотга тайёргарлик кўриш учун топшириқлар ва фойдаланиладиган адабиётлар рўйхати берилади.	Эшитади ва ЎУМ га қарайдилар.

Фан тушунчасининг маъноси. *Фан ижтимоий тараққиёт жараёнида инсониятнинг кундалик эҳтиёжларига жавоб сифатида пайдо бўлди. Кўп сонли таърифларга кўра фан билим, фаолият ва ижтимоий ҳодиса сифатида намоён бўлади. Билим сифатида фан атроф борлиқ нарсалари ва жараёнларини амалда аниқ, изчил ва тадрижий билишга қаратилган.*

Фаолият сифатида фан мақсадларни белгилаш, қарорлар қабул қилиш, йўл танлаш, ўз манфаатларини кўзлаш, масъулиятни тан олиш майдонида амал қилади. В.И.Вернадский фаннинг айнан фаолият сифатидаги талқинини алоҳида қайд этган эди: «Фаннинг мазмуни илмий назариялар, гипотезалар, моделлар бўлиб, у яратувчи дунёнинг манзараси билан чекланмайди, унинг негизи асосан илмий омиллар ва уларнинг эмпирик хулосаларидан ташкил

топади, тирик одамларнинг илмий иши унинг асосий жонли мазмунини ташкил этади»¹.

Фаолият сифатидаги фан объективлик, аниқлик, ҳақиқийлик мезонларига жавоб берувчи билимлар тизими сифатида амал қилувчи илмий билим бўлиб, ўзига эркинлик ҳудудини таъминлашга, мафкуравий ва сиёсий йўналишларга нисбатан бетараф бўлишга ҳаракат қилади. Олимлар ўз умрини бахшида этувчи ҳақиқат йўлидаги изланишлар ҳамма нарсадан устун туради, фаннинг бош омили ва асосий бойлиги ҳисобланади.

Фаннинг учинчи – институционал талқини унинг ижтимоий табиатига урғу беради ва унинг борлигини ижтимоий онг шакли сифатида моддийлаштиради. Умуман олганда, фаннинг институционал кўриниши билан ижтимоий онгнинг бошқа шакллари: дин, сиёсат, ҳуқуқ, мафкура, санъат ва ҳоказолар ҳам боғлиқ.

Ижтимоий институт ёки ижтимоий онг шакли сифатидаги фан илмий ташкилотлар, илмий ҳамжамият аъзолари ўртасидаги ўзаро алоқалар тизимини, меъёрлар ва қадриятлар тизимини ташкил этади. Бироқ ўн минглаб ва ҳатто юз минглаб одамлар ўз касбини топган институт сифатидаги фан яқин ўтмишдаги ривожланиш маҳсулидир. Зотан, фақат XX асрга келиб олим касби ўз аҳамиятига кўра руҳоний ва қонунчи касби билан тенглашди.

Ижтимоий маданий ҳодиса сифатидаги фан икки йўналишда давлат бошқарув тизими ва жамоа сифатидаги фанда намоён бўлади.

Давлат бошқаруви тизими сифатидаги фан бу университетлар, илмий тадқиқот институтлари, лабораториялардаги бошқарувнинг давлат бошқаруви даражасида амалга ошишини назарда тутаяди, жамоа сифатидаги фан эса бу кафедралар, бўлимларда ишлаётган олимлар, ходимлар бўлиб, уларга одамларнинг типик кўринишига хос бўлган барча фазилатлар ва иллатлар хосдир. Шу боис, жамоа сифатидаги фанда ҳақиқий фан фидойилари билан бир қаторда мунофиқлар, фикр ўғрилари ва амалпарастлар ҳам фаолият юритади.

Ж.Бернал фан тушунчасига амалда таъриф бериш мумкин эмаслигини қайд этиб, фаннинг моҳиятига яқинлашиш имконини берувчи йўллари белгилайди. Унинг фикрича фан:

- 1) институт;
- 2) метод;

¹ Вернадский В.И. Проблема биохимии. – М., 1988. – 252-б.

- 3) илмий анъаналарнинг шаклланиши;
- 4) ишлаб чиқаришнинг ривожланиш омили;
- 5) эътиқодлар ва инсоннинг дунёга муносабатини шакллантирувчи энг кучли омил сифатида намоён бўлади¹.

«Этимологик луғат»да фанга «табиий ҳодисаларни кузатиш, таснифлаш, тавсифлаш, тажрибада синаш ва назарий тушунтириш таомилларини кўрсатиш воситаси» деб таъриф берилган². Бу таъриф асосан амалий хусусият касб этади.

Э.Агацци фан «объектлар ҳақидаги фикр-мулоҳазаларнинг оддий мажмуи сифатида эмас, балки объектларнинг муайян соҳаси ҳақидаги назария сифатида» қаралиши лозимлигини қайд этади³. Бу таърифда илмий ва оддий билимни фарқлашга даъво, фан объектни ўрганишни уни назарий таҳлил қилиш даражасига етказган тақдирдагина тўлақонли хусусият касб этишига ишора мавжуд.

Шундай қилиб, фан билан фақат далиллар мажмуини қайд этиш ва уларни тавсифлашни боғлаш мумкин эмас. Биз нарсалар ва ҳодисаларни тушунтириш ва уларни тахмин қилиш тамойилларини аниқлашга муваффақ бўлган тақдирдагина тўлақонли фанга эга бўламиз. Кўпгина олимлар маълум тамойиллар, соддалик мавжуд бўлмаса, фан ҳам мавжуд бўлмайди, деб ҳисоблайдилар. Бу баҳсли фикр. Чунки фаннинг етуклиги нафақат соддалик ва аниқлик, балки теран назарий, концептуал даража билан ҳам белгиланади. Агар инсон мушоҳада юритишни эмас, балки унга барча далиллар тақдим этилишини хоҳлаётган бўлса, у фаннинг дастлабки босқичида эмас, балки бу босқичнинг нуқтаи назарида турган бўлади.

Ҳозирги вақтда фан аввало ижтимоий-маданий ҳодиса сифатида намоён бўлади. Бу фан жамиятда амал қилувчи ранг-баранг кучлар ва таъсирларга боғлиқ эканлиги, ижтимоий контекстда ўз устувор вазифаларини белгилаши, муросаи мадорага мойиллиги ва ўзи ҳам жамият ҳаётини сезиларли даражада белгилашини англатади. Шу тариқа икки хил муносабат қайд этилади: *фан ижтимоий-маданий ҳодиса сифатида инсониятнинг дунё ҳақида ҳақиқий, аниқ билим олиш ва яратилишга бўлган муайян эҳтиёжга жавоб тариқасида юзага келган ва ўз мавжудлик жараёнида жамият ҳаётининг барча жабҳалари ривожланишига анча кучли таъсир кўрсатади.*

¹ Қаранг: Бернар Дж. Наука в истории общества. – М., 1956. – 18-б.

² Қаранг: Холтон Дж. Что такое антинаука // Вопросы философии. 1992. №2.

³ Қаранг: Агацци Э. Моральное измерение науки и техники. – М., 1998. – 12-б.

Bu tanishuv parchasidir. Asarning to'liq versiyasi <https://kitobxon.com/uz/asar/115> saytida.

Бу танишув парчасидир. Асарнинг тўлиқ версияси <https://kitobxon.com/uz/asar/115> сайтида.

Это был ознакомительный отрывок. Полную версию можно найти на сайте <https://kitobxon.com/ru/asar/115>